

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ**

У статті розглядається проблема функціонального підходу навчання української мови, зокрема прагматичного аспекту, окреслено умови осмислення майбутніми вчителями-словесниками прагматики простого речення на заняттях із синтаксису. Функціональна основа навчання синтаксису дозволяє розглядати речення як актуалізовану одиницю мови. Реалізація функціонально-прагматичного аспекту зумовлює зміни пріоритетів мовної освіти та забезпечує реалізацію комунікативної методики навчання синтаксису.

Ключові слова: функціональний підхід, функціонально-прагматичний аспект, прагматика простого речення, прагматичний смисл висловлення, стратегії і тактики мовленнєвої поведінки.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Осмислення і розроблення системи спеціальних заходів, що передбачають оновлення педагогічної освіти, продиктована сучасними стратегіями розвитку української школи, її спрямованістю на формування, з одного боку, професійно грамотної особистості, а з іншого – успішного комуніканта. Одним із шляхів вирішення вказаної проблеми є актуалізація функціонально-прагматичного аспекту вивчення циклу лінгвістичних дисциплін, зокрема сучасної української літературної мови, яка найперше має забезпечити досконалу мовну та комунікативну підготовку майбутнього вчителя української мови і літератури. Особливого значення надаємо розділу «Синтаксис простого речення», оскільки за допомогою речень твориться думка, речення є тією мовною одиницею, яка інтегрує форми вияву мислення людини – мову, мовлення, комунікацію.

Актуалізація функціонального підходу під час вивчення синтаксису простого речення забезпечить відхід від традиційно апробованого формального підходу в лінгвістиці та, відповідно, від описового методу навчання, який не зовсім відповідає сучасним вимогам мовної освіти, спрямує на вивчення основного мовного матеріалу з позиції його функціонального потенціалу, реалізації у сфері спілкування.

Прагматична парадигма синтаксичного функціоналізму (Н.Арутюнова, О.Бондарко, І.Вихованець, М.Всеволодова, К.Городенська, Н.Гуйванюк, С.Єрмоленко, А.Загнітко, Г.Золотова, Н.Іваницька, В.Матезіус, О.Мельничук, М.Плющ, І.Сусов, О.Олешков, К.Шульжук та ін.) забезпечує диференціацію й опрацювання прагматичного смислового компоненту синтаксичних одиниць. Його реалізація під час навчання синтаксису простого речення у фаховій підготовці вчителя-словесника зумовлена завданням формування комунікативної лідерської позиції вчителя української мови і літератури, адже вчитель – це особистість, яка є взірцем, тому він повинен вміти говорити переконливо, використовувати у мовленні такі тактико-стратегічні мовні засоби, які б мали вплив на адреса (передусім учнівське середовище у напрямі навчання та виховання).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... У лінгводидактиці особливо цінними є дослідження, що за основу мають *комунікативний підхід* в оволодінні знаннями та формуванні відповідних синтаксичних умінь і навичок студентів-філологів. Проблемі комунікативно зорієнтованого навчання синтаксису приділено увагу в працях учених М.Вашуленка, Т.Донченко, С.Єрмоленко, С.Карамана, О.Караман, О.Копусь, І.Кухарчук, Т.Ладигенської, В.Мельничайка, С.Одайник, С.Омельчука, Л.Паламар, М.Пентиліук, К. Плиско, Г.Шелехової та ін. Комунікативна основа забезпечує професійне засвоєння синтаксичної системи як засобу спілкування. Проте на сучасному етапі розвитку мовної освіти завдання формування комунікативної особистості як активного учасника процесу спілкування потребує деякої конкретизації. Пріоритетним стає прагматичний аспект навчання, залучення якого допомагає сформувати в майбутнього вчителя-словесника уміння лідерської комунікативної позиції, уміння досягати ілюктивного та перлюктивного ефекту.

Формулювання цілей статті... Отже, метою нашого дослідження є теоретичне обґрунтування функціонально-прагматичного аспекту навчання синтаксису простого речення, серед завдань – розкрити наукову базу диференціації функціонально-прагматичного аспекту вивчення мовних явищ, дослідити місце функціонально-прагматичного аспекту навчання синтаксису простого речення в парадигмі комунікативної методики навчання мови.

Виклад основного матеріалу дослідження... Традиційно в методиці навчання простого речення у виші переважає системно-описовий підхід, відповідно до якого одиниця мови (зокрема речення) вивчається за принципом «від форми до значення», що не завжди дозволяє розкрити глибинні структури мови. На сучасному етапі розвитку галузі мовної освіти у зв'язку з актуалізацією комунікативного та когнітивного навчання особлива увага приділяється функціональному підходу, який зумовлює осмислення мовної одиниці у тріаді «значення – форма – функція» і відображає положення мовця, що породжує висловлення відповідно до своїх думок та комунікативної ситуації. За такого підходу під час опрацювання простого речення студент вчиться встановлювати

семантику речення, осмислює його роль у мовленні, розвиває вміння виражати одне і те ж значення різними способами для вирішення мети спілкування.

За умов функціонального підходу просте речення вивчається як комунікативна одиниця, або висловлення. Інформація простого речення досліджується з погляду значеннєвості і цінності її для учасників комунікації.

Домінанта антропоцентричної парадигми сучасної лінгвістики дозволяє широке залучення наукових досліджень, у яких представлений аналіз людського фактору в мові (Ю.Апресян, Ф.Бацевич, Л.Безугла, Ж.Гійому, Ю.Караулов, І.Кобозев, Т.Космеда, Д. Мальдідье, М.Олешков, О.Почепцов, В.Різун, О.Селіванова, К.Серажим, Дж.Серль, П.Серіо, К.Сєдов, І.Сусов та ін.). Антропоцентризм функціонального синтаксису дозволяє розширити і поглибити межі комунікативного аспекту вивчення простого речення і вийти на якісно новий рівень – прагматичний.

Прагматична орієнтація навчання синтаксису знаходить вираження у поглибленні теорії функціональної значеннєвості синтаксичних структур, що більш активно включатиме ілокутивні чинники, зокрема тема-рематичне членування висловлення, яке здійснюється мовцем в окремих комунікативних ситуаціях і передбачає кінцевий результат – вплив на реципієнта.

Перший досвід функціонально-прагматичної інтерпретації синтаксису було здійснено Ч. Моррісом, який запропонував зв'язок внутрішньої структури мови та людської поведінки. Дослідник глибоко починає вивчати знаки мови у контексті поведінки суб'єкта та створені ним комунікативні ефекти через лінгвістичні засоби. Поступово у наукове поле дослідників потрапляють проблеми, пов'язані з поняттями інтенції суб'єкта мовлення, адресата, їх взаємодії в процесі комунікації, ситуації спілкування, стратегій і тактик мовленнєвої поведінки, мовленнєвого акту як одиниці комунікації, мовленнєвого жанру, контексту тощо. Учені поділяють думку про те, що висловлення не можна розглядати як формальну структурно-семантичну організацію, а з позиції авторського наміру, стратегій і тактик досягнення комунікативного наміру засобами мовленнєвих дій (ходів), тобто мовленнєвої поведінки адресанта з урахуванням його особистісних характеристик.

Прагматичний компонент процесу навчання синтаксису простого речення за основу має не те, з чого складається висловлення і що воно виражає, а те, в умовах якої комунікативної ситуації, з якими намірами здійснюється і чи досягає воно мети взаєморозуміння або впливу на адресата. Прагматичний ефект мовлення досягається структурним членуванням висловлювання, відбором та використанням мовних, мовленнєвих, позамовних засобів з прагматичною орієнтацією.

Прагматично орієнтованими можуть бути одиниці всіх рівнів мовної системи, проте особливого значення науковці приділяють прагматиці синтаксичного рівня, зокрема простого речення, оскільки воно є елементарною одиницею спілкування, яка, з одного боку, інтегрує прагматичні смисли нижчих рівнів мовної системи і виступає як самостійна функціональна одиниця, а з іншого – як одиниця контекстуальна, тобто така, що вступає у зв'язки з іншими реченнями-висловленнями у межах контексту, де воно набуває нового смислового обрамлення.

Спираючись на позицію Ф.Бацевича про основну дослідницьку одиницю функціонально-прагматичного аспекту вивчення мовних явищ, за яку вчений пропонує визнати прагматичний (комунікативно-прагматичний) смисл [1], у межах нашого дослідження за таку визнаємо прагматичний смисл простого речення як засіб вираження суб'єктивної позиції мовця та досягнення ним комунікативного наміру.

Просте речення як найбільша одиниця мови та найменша одиниця мовлення дозволяє вивчення її як потенційного елемента, що функціонує в мовній системі, та актуалізованого елемента у межах мовленнєвої діяльності мовця (О.Бондарко). Це стає базою для виділення трьох основних модусів функціонування прагматичних смислів простого речення: це модус Мови, у якому речення розглядається з погляду потенційних прагматичних смислів, а також модуси Мовлення та Комунікації, у яких речення виступає як виразник актуальних, реалізованих прагматичних смислів (Ф.Бацевич). Відтак одним із завдань навчання простого речення майбутнього вчителя-словесника у колі окресленої проблеми є завдання формування вмінь визначати прагматичний смисл як окремого речення, так і речення, взятого у парадигмі тексту та дискурсу.

У модусі Мови прагматичні смисли знаходять вияв у реченнях різних типів (розповідні, питальні, спонукальні, риторичні, еліптичні, парцельовані тощо), у використанні вставних слів та конструкцій, в інверсійному порядку слів, інтонаційному оформленні тощо. Прагматичний складник простого речення показує ставлення мовця до дійсності, змісту повідомлення або адресата. Порівняємо прагматичні смисли речень: *Сіли! Сидіть!* Відмінність прагматичного компоненту цих речень полягає в тому, що перший варіант передбачає соціальне положення адресанта, що є рівним мовцеві, у другому реченні «читається» інший смисл – мовець за соціальним статусом стоїть вище, ніж адресат. Порівняємо інші речення: *Подайте мені ложечку! Чи не подали б Ви мені ложечку?* У спонукальному реченні звучить смисл прямого наказу, а в питальному відчутний імпліцитний прагматичний смисл прохання, який слід розшифрувати.

У модусі Мовлення та Комунікації просте речення вивчається як реалізована одиниця, або висловлення (елементарний мовленнєвий акт). Модуси Мовлення та Комунікації забезпечують дослідження прагматичних смислів простого речення на основі тексту та дискурсу.

У живому активному мовленні чи комунікації висловлення можуть використовуватися мовцем з уже відомим прагматичним смислом, який фіксується мовною системою, або набувати нових прагматичних смислів, що залежить від ситуації спілкування та контексту. Потрапляючи в оточення інших одиниць, речення перестає бути просто одиницею мови і набуває статусу одиниці з актуалізованим значенням. Використання простих речень у мовленні супроводжується їх динамізацією, збагаченням новими відтінками, що зумовлене інтенцією мовця. Засобами створення нових прагматичних смислів у мовленні, крім використання різних типів простих речень, непрямого порядку слів та інтонації, є створення стилістичних ефектів (синтаксичний паралелізм, синтаксична анафора або епіфора), кількісне використання однотипних синтаксичних конструкцій або їх домінування у тексті тощо.

У спілкуванні як процесі мовленнєвої інтеракції (взаємодії) суб'єктивний (прагматичний) чинник найбільш яскраво виявляється у вживанні вставних слів, модальних часток, адвербіальних зворотів тощо. Ситуація спілкування, ставлення мовця до адресата – той чинник, що впливає на конкретне «прочитання» прагматичного смислу того чи іншого висловлення. Наприклад, висловлення *Бажаю всього найкращого* залежно від ситуації може бути осмислене адресатом або як елемент привітання, або як бажання скорого прощання; висловлення *Зачиніть двері* – як наказ, прохання, погроза тощо.

Прагматичні смисли втілюються в мовленнєвих актах як елементах взаємодії та взаємовпливу учасників комунікативного процесу. Речення-висловлення є формою втілення мовленнєвих актів. Просте речення є формою втілення простого мовленнєвого акту, тобто такого, що має одну ілюктивну силу. Важливо навчити суб'єктів навчання розпізнавати різні типи та жанри мовленнєвих актів (репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви, декларативи, локативи та ін.), їхню структуру (локутивний, іллокутивний, перлокутивний компоненти) та функцію використання.

Серед прийомів, що допомагають майбутнім учителям-словесникам осмислити прагматику простого речення, назвемо аналіз прагматичного рівня висловлювання, визначення прагматичної домінанти тексту чи дискурсу, орієнтація в ситуації спілкування, з'ясування суб'єкт-суб'єктних відношень мовця та реципієнта, зіставлення однакових чи різних ситуацій спілкування та виявлення в них прагматичного навантаження простих речень, розрізнення речень-інформем і речень-прагмем, розпізнавання типів мовленнєвих актів, що мають форму простого речення та ін.

Навчити студента виявляти прагматично орієнтовані синтаксичні одиниці та визначати їхні прагматичні смисли у модусі Мови, Мовлення, Комунікації – одне із завдань навчання простого речення на функціональній основі, проте не єдине, оскільки використання варіанту висловлення та представлення його в мовленнєвій діяльності як мовленнєвого акту продиктоване наміром мовця, від чого залежить вибір конкретних стратегій і тактик мовленнєвої поведінки. Відтак формування вмінь аналізувати тактико-стратегічний потенціал мовленнєвих актів, що мають форму простих речень-висловлень, вдале їх поєднання для досягнення мети – ще одне завдання, що має бути реалізоване на заняттях із синтаксису.

Основою осмислення студентами прагматики простого речення є система вправ і завдань, що побудовані на основі прагматичного аналізу текстового та дискурсного матеріалу. На наш погляд, перевагу слід надавати тим текстам і дискурсним фрагментам, які найближче пов'язані з педагогічною діяльністю та професією вчителя української мови й літератури, є мовленнєвими моделями різних педагогічних ситуацій. Це забезпечить формування прагматичної компетентності майбутнього вчителя-словесника, уміння налагоджувати контакт з учнівською аудиторією, впливати засобами мови, мовлення на учнівське середовище.

Висновки... Отже, функціонально-прагматичний аспект навчання мови дозволяє змінити основні орієнтири у мовній підготовці майбутнього вчителя української мови і літератури, реалізувати комунікативний підхід до синтаксису простого речення на вищому рівні – прагматичному, що супроводжується *знаннями* про речення як мовленнєвий акт, який є втіленням прагматичного смислу та реалізованих стратегій і тактик мовця, а також *формуванням* прагматичного компоненту комунікативної компетентності.

Література

1. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної прагматики / Ф.С.Бацевич. – К. : Академія. – 2011. – 304 с.
2. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии /А.В. Бондарко. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 208 с.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р.Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
4. Загнітко А. Теорія сучасного синтаксису /А.Загнітко. – Донецьк: Дон НУ, 2008. – 294 с.
5. Караман С.О., Караман О.В., Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова. Навчальний посібник /За ред. С.О.Карамана. – К. : Літера, – 560 с.
6. Плющ М.Я. Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і комунікативно-прагматичний аспекти): Навч. посібник / М.Я. Плющ. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – 92 с.

Дружененко Р.С.

**Функционально-прагматический аспект обучения синтаксису простого предложения
будущих учителей словесности**

В статье рассматривается проблема функционального подхода обучения украинскому языку, в частности прагматического аспекта, очерчены условия осмысления будущими учителями словесности прагматики простого предложения на занятиях по синтаксису. Функциональная основа обучения синтаксису позволяет рассматривать предложение как актуализированную единицу. Реализация функционально-прагматического подхода обуславливает изменения приоритетов языкового образования и обеспечивает реализацию коммуникативной методики обучения синтаксису.

Ключевые слова: функциональный подход, функционально-прагматический аспект, прагматика простого предложения, прагматический смысл высказывания, стратегии и тактики речевого поведения.

Druzhnenko R.

Functional-pragmatical aspect of studying the syntax of simple sentence of the future teachers of Ukrainian and Literature

The basic aspects of the development of the high school cause the changes in the sphere of the education. The understanding and the development of the special measures, that foresee the renovation of the pedagogical education, it is explained by the modern strategies of the evolution of Ukrainian school on the one hand by the professionally – literacy personality and on the other hand – the successful communicative person. The way to solve the mentioned problem is -of the functional pragmatical aspect of the learning of the linguistic disciplines, especially modern Ukrainian literary language, which has to provide the perfect language and communicative preparation of the future teacher of Language and Literature. The special sense we have to give to the chapter "The syntax of the simple sentence", for the help of the sentences the thought is created, the sentence is that language unit, which integrates the forms of thinking of the people - language and speech, communication. Inconsequence of the functional method a simple sentence is studied as communicative unit, or expression. The pragmatic paradigm of syntactic functional provides differentiation and the comprehension of the pragmatic significative component to of the syntactic units, finds the expression in deepening of the theory of the functional meaning of the syntactic structures, that will include the illocutive factors, segmentation of the expression, that comes from the speaker in separate communicative situations and envisages the result - the influence on a recipient. For the basis a the study is taken that, in the conditions of what communicative situation, with what intentions expression is used by the speaker. The Functionally-pragmatic aspect of the study of language allows to change the basic reference-points in the language preparation of future teacher of Ukrainian and Literature, to realize the communicative going to the the syntax of simple sentence, that is accompanied by knowledge about a sentence as speech act, that is embodiment of the pragmatic sense, realized strategies and tactician of the speaker, and also forming of the pragmatic component of the communicative competence by the facilities of text and the conversation.

Key words: functional approach, functionally-pragmatic aspect, pragmatic of the simple sentence, pragmatic sense of the expression, the strategies and tactics of the speech behavior.

Подано до редакції 11.11.2014.

УДК 378.145

© 2014

Маркова В.М.

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті розглядається проблема формування толерантності майбутнього вчителя. Висвітлено та проаналізовано важливість виховання толерантності та необхідність формування толерантності майбутніх педагогів загальноосвітньої школи як їх професійну якість. Визначено основні ідеї освітньої стратегії формування толерантності та доведено, що виконання педагогами деяких зазначених принципів дозволяє реалізувати ці ідеї освітньої стратегії. Визначено симптоми нетерпимості педагога по відношенню до дитини.

Ключові слова: освітня стратегія, толерантність, принципи, формування толерантності, знання і навички, студент, педагогіка толерантності.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Початок ХХІ століття характеризується кардинальними демократичними змінами в українському суспільстві, що зумовили активне реформування системи освіти на засадах гуманістичних цінностей. У дослідженнях у якості провідного підходу розглядається гуманістична парадигма, що представляє людину як унікальну цілісну особистість, яка розвивається в процесі активної самореалізації свого творчого потенціалу в системі взаємодії з іншими людьми. Толерантність як здатність до такої взаємодії має особливе значення тому, що вона є соціально-культурною необхідністю, ціннісною установкою, що дозволяє існувати суспільству. Навчаючись у загальноосвітній школі, особистість формує і розвиває систему своїх уявлень про толерантність, що відповідає цінностям і нормам поведінки в суспільстві. При цьому шкільний учитель, який організує засвоєння знань учнями, додає їм особистісного сенсу, усвідомлено і не усвідомлено впливаючи на динаміку розвитку і толерантності учня.

Проблема формування толерантності вчителя в процесі демократизації та гуманізації школи набуває особливої актуальності, оскільки піднести навчально-виховний процес на якісно новий рівень неможливо без високого рівня професійної готовності тих, хто безпосередньо запроваджує в життя соціальне замовлення суспільства. Проте самі педагоги за результатами їхніх опитувань, на жаль, часто виявляють стосовно учня